

Petri Räsänen

Uusliberalismi ja lupaus vapaudesta

Uusliberalistista vapauskäsitystä on hedelmällistä lähestyä negatiivisen ja positiivisen vapauskäsitelmän erottelun kautta. Uusliberalistiset ajattelijat katsovat perinteisesti seuraavansa negatiivisen vapauden ihannetta, vapautta toiminnan ulkopuolisista esteistä. Toteutuneena toimintapolitiikkana uusliberalistinen ajattelu kuitenkin muokkaa yhteiskuntaa ja yksilöä tiettyyn sisällöllisesti – ideologisesti ja poliittisesti – merkitykselliseen suuntaan. Tällöin se myös toteuttaa positiivisen vapauden ideaalia ja ajautuu samaan ongelmaan, mitä se itse kritisoi: yhden ja ainoan rationaliteetin yhteiskuntaan.

Uusliberalismista puhuessani viittaan ajattelutapaan, joka Erik Lagerspetzin sanoin näkee yhteiskuntamme keskeisenä ongelmana julkisen vallan liiallisen puuttumisen ihmisten ja talouden toimintaan.¹ Tämän takia uusliberalistit vastustavat niin sosialismia kuin talouden julkista säätelyä ja suunnittelua, keynesiläistä aktiivista suhdannepolitiikkaa², useimpia tulonsiirtoja, julkisen vallan tuottamia laajoja hyvinvointipalveluja, tulontasaukseen tähtäävää verotusta, työmarkkinajärjestöjen liiallista valtaa ja erilaisia kilpailurajoituksia.³

Teoreettisesti uusliberalistit painottavat eräänlaista poliittisen puolueettomuuden ihannetta, joka ilmenee negatiivisen vapauden painotuksena, sopimusteoreettisen lähestymistavan soveltamisena ihmisten välisiin suhteisiin sekä tapana ymmärtää oikeudenmukaisuus menetel-

mällisenä oikeudenmukaisuutena. Luen uusliberalistisen ajattelun keskeisiksi edustajiksi Friedrich Hayekin (1899–1992), Milton Friedmanin (1912–2006) ja Robert Nozickin (1938–2002).

Uusliberalismin juuret paikannetaan usein skotlantilaisen filosofi Adam Smithin (1723–1790) ajatteluun ja erityisesti hänen teokseensa *Kansojen Varallisuus* (1776), jossa Smithin katsotaan luoneen nykyaikaisen taloustieteen perustan. Historiallisesti asianmukaisempi lähtökohta uusliberalistiselle ajattelulle on kuitenkin 1800-luvun ns. *klassinen poliittinen taloustiede*, jonka keskeisiä edustajia olivat mm. David Ricardo (1772–1823) ja Thomas Malthus (1766–1834), sekä ns. *uusklassinen kansantaloustiede*, jonka edustajia olivat mm. Stanley Jevons (1835–1882) ja Leon Walras (1834–1910).

Poliittisen taloustieteen ja uusklassisen kansantaloustieteen edustajat irtautuivat Adam Smithin tavasta nähdä talouspoliittiset argumentit ja tarkastelut osana laajempaa moraalista ja yhteiskunnallista teoriaa. Heidän työnsä

myötä taloutta koskevat tarkastelut muotoutuivat itsenäiseksi tutkimusalueeksi. Taloustieteen irtautuminen omaksi oppialakseen synnytti taipumuksen kontekstista riippumattomien yleispätevien väitteiden esittämiseen. Oman aikamme uusliberalistinen ajattelu jatkaa tätä perinnettä.⁴

Säätelyä vastaan

Uusliberalistit esittävät kaksi yleistä väitettä: 1) Taloudellinen vapaus johtaa yhteiskunnan ja ihmisten kannalta suotuisiin seurauksiin. Tämä ajatus nojaa Adam Smithin esittämään huomioon ns. näkymättömästä kädestä, jonka mukaan markkinamekanismi tuottaa sellaisia yhteiskunnan ja yksilön kannalta suotuisia vaikutuksia, jotka eivät ole olleet taloudellisten toimijoiden tarkoituksena;⁵ 2) Uusliberalistinen yhteiskunta tarjoaa parhaat edellytykset inhimilliselle vapaudelle. Taloudellisen vapauden maksimointi ja julkisen/valtiollisen säätelyn ja ohjauksen minimointi johtaa teorian mukaan yksilön vapauden alueen laajenemiseen. Rajaan tarkasteluni tähän jälkimmäiseen, uusliberalistisen yhteiskunnan ja yksilön vapauden välistä suhdetta pohtivaan kysymykseen.

Ajatuksella, että taloudellisten rajoitusten poistaminen lisää yksilön vapautta toimia haluamallaan tavalla, on juuret 1700-luvun Britanniassa, missä taloudelliselle toiminnalle oli asetettu monia esteitä. Tällöin vallalla olleen merkantilismin oppien mukaan markkinoiden tehtävänä oli tukea valtion varallisuuden kasvua. Tätä tarkoitusta varten valtion tuli valvoa tavaroiden tuotantoa, asettaa rajoituksia ammattien harjoitukselle ja antaa etuoikeuksia yksittäisille kaupallisille yhtiöille. Markkinoilla oli rajoitettu määrä toimijoita, eikä vapaata kilpailua tavaroiden ja palveluiden tuotannossa päässyt syntyään. Tällainen järjestelmä oli siis ulkoapäin ohjattu ja sellaisena selkeästi liberalististen periaatteiden vastainen: valtio määräsi taloudellisen toiminnan tavan ja sen, mihin suuntaan yhteiskunta tässä suhteessa kehittyi.

Myöhemmin erilaiset sosialistisen liikehdinnän muodot nostivat esiin liberalistiselle ajattelutavalle vastakkaisia tapoja ymmärtää yhteiskunnan ja talouden luonne. Teoreettisella tasolla sosialistiset ajattelijat⁶ katsoivat, että tavaroiden ja palveluiden tuotannon tulee olla valtion ohjauksessa ja holhouksessa. Kuitenkin talouden käsite ymmärrettiin merkantilistisesta perinteestä radikaalisti eroavalla tavalla. Kun merkantilistinen yhteiskunta operoi yksittäisten talouden toimijoiden (yritysten ja yksilöiden) kautta, sosialistisissa teorioissa taloudellinen toiminta tarkoitti kollektiivista materiaalista tuotantotaloutta. Uutena piirteenä sosialistisissa teorioissa oli myös se, että niiden mukaan sosialistinen talousjärjestys tarjoaa parhaat edellytykset inhimilliselle vapaudelle: talouden järjestäminen sosialististen periaatteiden mukaan vapauttaa ihmiset markkinatalouden orjuuttavasta taakasta kohti vapaata ja autonomista itsensä toteuttamista. Tähän liittyy myös ajatus valtiosta tietynlaisena rationaliteetin tai viisauden omistajana, joka oikeuttaa sen asettamaan yhteiskunnallisia päämääriä ja tältä pohjalta puuttumaan talouden toimintaan.⁷

Sisällöllinen ja muodollinen vapaus

Sosialistista ja uusliberalistista ajattelutapaa luonnehtivat niiden erilaiset käsitykset inhimillisen vapauden luonteesta. Sosialistisessa ajattelussa kysymystä yksilön vapaudesta ja autonomiasta lähestytään *positiivisen vapauskäsityksen* kautta. Positiivisen vapauskäsityksen mukaan yksilöt ovat vapaita silloin, kun he pystyvät kehittymään autonomisiksi – eli rationaalisiksi – yksilöiksi. Yksilön autonomisen kehityksen ehtona nähdään yksilön ulkopuoliset eli yhteisölliset tekijät, jotka tavalla tai toisella ohjaavat tai antavat suuntaa hänen kehitykselleen. Yksilö siis rakentuu omaksi itsekseen vain yksilön ulkopuolelta tulevien tekijöiden ansiosta.⁸ On huomattava, että positiivisen vapauden käsite on *sisällöllinen* kuvaus vapaudesta. Siinä tunnustetaan tiettyjen arvojen ja päämäärien – kuten jonkinlaisen rationaliteetin tai 'hyvän elämän' – merkitys yksilön vapauden tavoittelun kannalta.

Liberalistisessa ajattelussa ei uskota valtion kykyyn asettaa yhteiskunnallisia päämääriä. Liberalistisen ajattelutavan mukaan ei ole olemassa sellaista yksilön ulkopuolista tahoja, joka rationaliteettinsa perusteella olisi oikeutettu puuttumaan yksilön valintoihin sen paremmin yksityiselämässä kuin taloudellisen toiminnan alueellakaan. Ulkopuolelta tulevan ohjauksen katsotaan olevan ristiriidassa yksilön vapauden kanssa. Taloudellisen toiminnan alueella tämä tarkoittaa sitä, että valtiolla ei ole oikeutta ohjata taloudellista toimintaa. Sen sijaan valtion puuttuminen taloudellisiin kysymyksiin nähdään pakkovaltana, jolla ei ole oikeutusta.

Liberalistiset teoreetikot ovatkin perinteisesti kannattaneet *negatiivisen vapauden* oppia. Negatiivisen vapauskäsityksen mukaan yksilöt ovat vapaita silloin, kun heidän toiminnalleen ei ole ulkopuolelta asetettuja esteitä. Vapaudessa ei siis ole kysymys kehityksestä kohti yksilön autonomista itsensä toteuttamista. Tarkastelun kohteena ei liioin ole se, minkä pohjalta tai miten (rationaalisesti) yksilöt toimivat. Negatiivinen vapauskäsite onkin *muodollinen* käsitys vapaudesta: toiminta on vapaata, kun mikään ulkopuolelta asetettu tekijä ei sitä estä. Ideaalitalanteessa yksilö on riippumaton kaikista toimintaansa rajoittavista tekijöistä, jolloin hän on vapaa toimimaan oman mielensä mukaan – esimerkiksi tuottamaan ja ostamaan markkinoilla haluamia tuotteita.

Päämäärätön yhteiskunta

Talousnobelisti Friedrich Hayek ajattelee negatiivisen vapauskäsityksen mukaisesti, että lähes kaikki yksilön vapauden rajoittaminen on tuomittavaa.⁹ Yhteiskunnassa on oltava tiettyjä lakeja ja sääntöjä, mutta nämä säännöt eivät saa sisältää mitään ajatusta 'hyvästä elämästä' tai ihmisten ja yhteiskunnan päämäärästä. Yhteiskunnallisesti hyväksyttävät säännöt ovat Hayekin mukaan kehittyneet evolutiivisen prosessin kautta ilmentäen niitä käytäntöjä, jotka parhaiten ovat auttaneet ihmisläjää selviytymään. Omistusoikeus, rehellisyys ja perhe ovat Hayekin esimerkkejä niistä evolutiivisesti hyödyllisistä instituutioista,

joiden avulla inhimillinen toiminta ja yhteiselämä ovat saavuttaneet nykyiset mittasuhteensa. Kirjoitettu laki puolestaan ilmentää näitä yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjä sääntöjä.¹⁰

Hayekin mukaan ns. uusi moraal, joka korostaa yksilöiden itsenäisyyttä ja mahdollisuutta erilaisiin mielipiteisiin, on syrjäyttänyt aikaisemman yhteisöllisen (heimo-yhteisöjen) moraal. Yhteiskunta on Hayekin mukaan vapaa, mikäli se uuden moraal mukaisesti tunnustaa yksilöiden erilaiset intressit eikä aseta yhteiskunnalle mitään omaa päämäärää, jota sen tulisi toteuttaa ja jolle yksilöiden intressit olisivat alistaisia.

Usein kuitenkin ajatellaan, että politiikan avulla yhteiskuntaa voitaisiin tavalla tai toisella (esimerkiksi taseisemman tulonjaon kautta) ohjata sen jäseniä hyödyttävään suuntaan. Hayek ei hyväksy tätä. Koska Hayekin mukaan ihmiset eivät pysty sopimaan siitä, mitä päämääriä tai arvoja yhteiskunnan tulisi toteuttaa, seuraa tästä hänen mukaansa päätösvallan ajautuminen asian tuntijoille, joiden omat intressit ja arvovalinnat ohjaavat yhteiskunnan kehitystä. Hayek ajattelee myös, että on mahdotonta saada yhteiskunnan toiminnan ohjauksen kannalta pätevää tietoa: moderni yhteiskunta on niin monimutkainen, että sen suuntaa ei voida tietoisesti ohjata. Hayekin mukaan kaikki (vaatimattominkin) yhteiskunnan toimintaa ohjaamaan pyrkivät (sosialistiset tai hyvinvointivaltiota puolustavat) ideologiat ovatkin valheellisia ja sisältävät totalitarismin siemenen.

Vapaa markkinatalous sen sijaan ei Hayekin mukaan pyri ohjaamaan yhteiskuntaa kohti jotakin yhteistä päämäärää, vaan sovittaa yksilöiden omat – usein vastakkaiset – päämäärät yhteen. Markkinatalouden sisäiset mekanismit (mm. hintasignaalit) pitävät huolen siitä, että ihmisten erilaiset intressit voivat toteutua enemmän tai vähemmän harmonisesti. Vain vapaa markkinatalous sallii ihmisten tehdä omat valintansa vapaasti (vailla valtion ohjausta). Ainoastaan laillisuusperiaate (*rule of law*) – eli lakiin kirjatut yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyt säännöt – rajoittaa ihmisten toimintaa.

On huomattava, että tämä ajatus tietyistä yksilöiden toimintaa ohjaavista ja rajoittavista laeista erottaa Hayekin vapauskäsitteksen puhtaasta negatiivisen vapauden idealista. Hayekin mukaan vapaus täytyy ymmärtää lakien rajoittamaksi vapaudeksi: koska lait ilmentävät inhimillisen toiminnan evolutiivista luonnetta, ne on syytä hyväksyä, kunnes voidaan osoittaa perusteltu syy niistä luopumiseen. Tämänkaltaisen turvautuminen tiettyihin inhimillistä toimintaa rajoittaviin sääntöihin on luonteenomaista negatiivisen vapauden teoreetikoille. Joitakin anarkistisia kantoja lukuun ottamatta ajatellaan, että yksilöiden negatiivista vapautta täytyy tavalla tai toisella rajoittaa.

Irti pakkovallasta

Milton Friedman – toinen talousnobelisti – puolestaan näkee taloudellisen vapauden poliittisen vapauden ehtona. Negatiivisen vapauskäsitteksen mukaisesti Friedman määrittelee poliittisen vapauden ihmisten vä-

lisen pakottamisen/pakkovalan (*coercion*) puuttumiseksi.¹¹ Mikäli vähennämme erästä pakkovalan lähdettä, nimittäin poliittisen auktoriteetin oikeutta taloudelliseen voimankäyttöön, vähennämme samalla pakkovalan määrää yhteiskunnassa, jolloin (määritelmän mukaan) myös yksilön poliittisen vapauden alue laajenee.¹²

Friedmanin mukaan vapauden suurin uhka onkin pakkovalta (jota voi pitää hallussaan esimerkiksi diktaattori tai tämänhetkinen enemmistö), ja vapauden säilyttäminen vaatii tämän vallan mahdollisimman suurta eliminointia ja jäljelle jäävän osan hajottamista ja jakamista.¹³ Mikäli siis poistamme taloudellisen toiminnan kontrollin poliittiselta auktoriteetilta, eliminoiduu tämä erityinen pakkovalan lähde, ja yksilön poliittisen vapauden piiri laajenee. Taloudellinen vapaus toimii näin poliittisen vapauden ehtona: kun poliittisen päätöksenteon alue rajataan vain sille alueelle, mitä markkinat eivät itse pysty hoitamaan, vapautuvat ihmiset tavoittelemaan omia (eivät valtion) asettamia päämääriä.

Suomalaisesta keskustelusta

Sekä ajatus valtion autoritaarisesta roolista että ajatus uusliberalistisesta yhteiskuntajärjestyksestä vapauden mahdollistajana on omaksuttu myös suomalaisessa yhteiskunnallisessa ja talouspoliittisessa keskustelussa. Risto Harisalon ja Ensio Miettisen mukaan negatiivinen vapaus on meillä muuttunut positiiviseksi vapaudeksi, jota hyvää tarkoittava hallitusvalta ohjelmoo kansalaisten parhaaksi.¹⁴ Heidän mukaansa tämä estää sellaisen liberalistisen *vastuuyhteiskunnan* syntyminen, jonka peruslakeihin kuuluvat mm. yksityisomaisuus, vapaa hintajärjestelmä ja negatiivinen vapaus.¹⁵ Harisalon ja Miettisen mukaan hyvinvointivaltio myös käytännössä pakottaa kansalaiset tuottamaan toisille ihmisille etuja ja hyötyjä antamatta heille mahdollisuutta kieltäytyä siitä. Hyvinvointivaltiossa ihmisistä on tullut politiikan päättämänä ja valtion toteuttamana toisten ihmisten tavoitteiden välikappaleita.¹⁶ Myös Elinkenoelämän valtuuskunta (EVA) kritisoi raportissaan *Suomen menestyksen eväät* suomalaista hyvinvointivaltiota, joka sen mukaan määrittelee, miten ihmisen pitää elää ja millaisia valintoja hän voi tehdä. Raportin mukaan suomalaisen hyvinvointivaltion palveluksista ei voi kieltäytyä (eikä niille ole vaihtoehtoja), vaan hyvinvointivaltio keskittää itselleen oikeuden päättää, mikä on oikein ja mikä väärin.¹⁷ Tästä holhouksesta ja pakkovalasta voidaan raportin mukaan vapautua purkamalla hyvinvointiyhteiskunnan rakenteita ja siirtymällä yhä suuremmissa määrin vapaiden markkinoiden yhteiskuntaan. Tämän rakenteellisen muutoksen myötä yksilön vapaus ja vastuu omasta elämästään kasvaa.

Paul Lillrank puolestaan puhuu hyvinvointitotalitarismista, jonka palveluihin liittyy ideologista intohimoa ja poliittista vallanahneutta. Hänen mukaansa hyvinvointimonopoliin puolustuksen takana ei ole niinkään huoli kansalaisten hyvinvoinnista kuin poliitikkojen vallasta.¹⁸ Antti Piipon mukaan sääntelyn lisääminen ja ammattiyhdistysliikkeen vahvistaminen globalisaation kontrolloi-

miseksi lähentelee pohjoismaista imperialismia.¹⁹ Martti Tiuri vastustaa mm. kansallisvaltioiden rajojen tiukentamista, kansallista yritystoiminnan sääntelyä ja työpaikkojen keinotekoista tukemista, jotka hänen mukaansa ovat paluuta menneisyyteen – kansallissosialismiin.²⁰ Kaikissa näissä puheenvuoroissa painotetaan valtion toimien autoritaarista ja vapautta rajoittavaa luonnetta ja nähdään uusliberalistisen ajattelun yhteiskunnallinen soveltaminen (erityisesti markkinoiden ohjauksen vähentäminen) keinona vapautua vallitsevasta tilanteesta.

Autonomisen yksilön idea

Voidaan sanoa, että tietyssä mielessä uusliberalistinen ajattelu lunastaa lupauksensa yksilön vapauden alueen laajentumisesta: mikäli taloudellisen toiminnan ulkopuo-

lisiä esteitä poistetaan, on yksilö tällä elämän alueella aikaisempaa vapaampi toimimaan oman mielensä mukaan. Esimerkkinä tästä on vaikkapa elinkeinovapauden lisääntyminen, joka omalta osaltaan on auttanut ihmisiä tavoittelemaan omia päämääriään.

Mikäli kuitenkin siirrytään tarkastelemaan muitakin kuin taloudellisen elämän alueita, muuttuu kysymys yksilön vapaudesta monimutkaisemmaksi. G.A. Cohenin mukaan kapitalistinen yhteiskunta ei turvaa kaikkien ihmisten vapautta, vaan rajoittaa toisten vapautta luodakseen toisille uusia vapauksia.²¹ Esimerkiksi yhteiskäytössä oleva puistoalue on vapaasti kaikkien käytettävissä. Mikäli tämä alue kuitenkin päätyy jonkin yksittäisen henkilön omistukseen, lisääntyy tämän henkilön vapaus käyttää sitä kaikkien muiden vapauden kustannuksella (joilta nyt on pääsy kielletty puistoalueelle). Kapitalis-

Valokuva: Krista Muurinen

tinen yhteiskunta – kuten mikä tahansa yhteiskunta – sekä luo vapauksia että rajoittaa niitä. Cohenin mukaan negatiivisen vapauskäsitteksen puolustajien tulisi itse asiassa kannattaa sosialismia, joka hänen mukaansa lisää vapauden kokonaismäärää yhteiskunnassa.²²

Itse rajaan kysymyksen negatiivisen vapauden kokonaismäärästä yhteiskunnassa tarkasteluni ulkopuolelle ja keskityn pohtimaan toista uusliberalistiseen ja yleisemmin negatiiviseen vapauskäsitteeseen liittyvää ongelmaa: Mitä tapahtuu, kun yksilön toiminnan ulkopuolisia esteitä puretaan? *Miltä pohjalta* ja *missä viitekehityksessä* yksilön toiminta ja päämäärien tavoittelu tässä uudessa vapaassa tilanteessa tapahtuu?

Uusliberalistisen ajattelun mukaan yksilö pääsee toteuttamaan omia päämääriään, kun hän vapautuu valtion ohjauksesta ja yhteiskunnallisten päämäärien otteesta. Tässä

suhteessa on tärkeää pohtia taustalla vaikuttavaa *yksilökäsitystä*. On huomattava, että negatiivisen vapauskäsitteksen puitteissa ajatus omia päämääriään toteuttavasta yksilöstä nojaa – ainakin implisiittisesti ja poliittisesti merkityksellisellä tasolla – ajatukseen yhteiskunnasta ja yhteisöstä irrallaan olevasta subjektista, jolla on jokin itsenäisen ja vapaan ajattelun alue, jota mikään yksilön ulkopuolinen ei olennaisesti konstituoi. Onhan negatiiviselle vapauskäsitteelle ominaista nimenomaan yksilön ajattelun ja toiminnan autonomisuuden korostaminen suhteessa yhteisöön/yhteiskuntaan, ei yksilön yhteisöllisen konstituoitumisen ja olemassaolon pohtiminen. Uusliberalistisen ajattelun mukaan onkin toisaalta *autonominen yksilö* ja toisaalta yhteisö/yhteiskunta, ja yhteisön vaikutus yksilöön koetaan monessa mielessä ongelmallisena (vrt. kritiikki positiivista vapauskäsitteestä kohtaan). Esitän, että tämä käsitys yhteisöllisistä suhteista olennaisesti riippumattomasta – ja siten vapaasta – yksilöstä on epäuskottava.

Implisiittiset päämäärät

Uusliberalistisen yksilö- ja vapauskäsitteksen ongelmallisuus tulee esiin tarkastellessamme Hayekin ajatusta yhteiskunnasta vailla eksplisiittistä päämäärää. Hayekin mukaan liberalistiselle vapaan markkinatalouden periaatteita noudattavalle yhteiskunnalle on luonteenomaista spontaani järjestys, ilman eksplisiittistä päämäärää.²³ On kuitenkin huomattava, että yhteiskunnan tai valtion päämäärän ei tarvitse olla *eksplisiittinen* ollakseen tosiasiallisesti vaikuttava. Kritisoidessaan yhteiskunnallisen päämäärällisyyden erilaisia yksittäisiä (valtiollisia) muotoja uusliberalistiset ajattelijat eivät kiinnitä huomiota oman ajattelutapansa yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen. He jättävät huomioimatta sen, että vaatiessaan sijaa vapaan markkinatalouden yhteiskunnalle uusliberalistinen ajattelutapa luo uuden yhteiskunnallisen auktoriteetin ja uudet yhteiskunnalliset päämäärät.

Tämä argumentti saa sisältönsä, kun huomaamme, että jonkin yhteiskunnallisen päämäärän toteuttaminen on aina sidoksissa niihin käytäntöihin, instituutioihin ja rakenteisiin, jotka tämän päämäärän toteuttamiseksi on luotu. Nämä yhteiskunnalliset käytännöt ja rakenteet ohjaavat aina yhteiskunnan kehitystä johonkin suuntaan. Vaikka yhteiskunnalle ei asetettaisikaan mitään eksplisiittistä päämäärää – esimerkiksi yksilön todellistuminen yhteiskunnallisena olentona – tukevat vallitsevat yhteiskunnalliset käytännöt ja rakenteet aina jonkinlaista, ja estävät jonkinlaista, yksilöllistä ja yhteiskunnallista kehitystä. On käytännössä mahdotonta ajatella tilannetta, jossa yksilön ja yhteiskunnan kehitys olisi riippumaton yhteiskunnan käytännöistä ja rakenteista. Tässä mielessä yhteiskunnalla on aina *implisiittinen* – ja poliittisesti merkityksellinen – päämäärä, vaikka eksplisiittinen päämäärä puuttuisikin.

Mikäli halutaan vapautua valtion ohjauksesta ja siirtyä vapaan markkinatalouden yhteiskuntaan, tapahtuu tämä välttämättä markkinatalouden sisäisillä ehdoilla. Tässä tapauksessa yksilöiden toimintaa määrääviksi piirteiksi eivät tule valtion asettamat päämäärät vaan uusliberalistisen

ajattelutavan omat piirteet ja ihanteet sekä niitä tukevat yhteiskunnalliset rakenteet. Näitä piirteitä ja rakenteita ovat esimerkiksi em. autonomisen yksilösubjektin ihanne, tietynlaisen sopimusteoreettisen ajattelun soveltaminen ihmisten väliin suhteisiin (ks. alla), inhimillisten suhteiden taloudellistaminen, menetelmällisen oikeudenmukaisuuden ja negatiivisten oikeuksien painottaminen, taloudellisen tehokkuuden ja kilpailun vahvistaminen yhteiskunnan kaikilla osa-alueilla ja taloudellis-rationaalisen ajattelutavan²⁴ ihanne. Tämäntyyppisten piirteiden ja rakenteiden kautta yhteiskunta ja yksilö kehittyvät sisältä päin kohti uusliberalistisen ajattelutavan niistä rakentamaa kuvaa, ja uusliberalismi kohtaa saman vihollisen, jota se itse kritisoii valtiojohtoisten järjestelmien kohdalla: yhden ja ainoan auktoriteetin ja päämäärän yhteiskunnan.

Samalla uusliberalistinen ajattelu ajautuu kohti sisällöllistä ja normatiivista yksilö- ja vapauskäsitystä. Painottaessaan negatiivisen vapauskäsityksen ensisijaisuutta uusliberalistinen ajattelu ajautuu tilanteeseen, jossa se käytännössä toimii yhden erityisen positiivisen vapauskäsityksen pohjalta: yksilön kehityksen päämääräksi tulee autonominen ja taloudellisesti rationaalinen toimija. Kuten Kari Saastamoinen toteaa, markkinaliberalistinen ekonomistinen ajattelu pitää markkinataloutta inhimillisen vapauden keskeisenä toimintakenttänä ja asettaa markkinat etusijalle suhteessa kaikkiin muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Ihminen nähdään olentona, jonka vapaus muodostuu markkinoilla tapahtuvista valinnoista: mitä enemmän valinnan mahdollisuuksia ihmisellä on, sitä vapaampi hän on.²⁵ Tämä on malliesimerkki positiivisesta vapauskäsityksestä: vapaus on itsensä toteuttamista markkinoiden piirissä.

Vapauden luonnollistaminen

Ajatus normatiivisesta vapaus- ja ihmiskäsityksestä ei kuitenkaan sovi uusliberalistiseen ajatteluun: kritisoivathan uusliberalistit itse muiden ajattelutapojen normatiivista – ja siten autoritaarista – luonnetta. Tämä synnyttää tarpeen puolustaa omaa ajattelua uudella argumentilla. Todetaan, että uusliberalistisen ajattelun mahdollisesti sisältämät normatiiviset oletukset ihmisestä eivät ole luonteeltaan ideologisia (kuten vaikkapa sosialistisissa teorioissa), vaan toteuttavat ihmisen *luontoa* eli sitä, mikä on ihmiselle ominaista. Tästä syystä uusliberalistinen ajattelu ei väitteen mukaan perustukaan autoritaariseen ajatukseen siitä, millaisia ihmisten pitäisi olla, vaan esittää moraalisesti ja poliittisesti neutraalin ja luonnollisen näkemyksen ihmisestä.²⁶

Tällä ajatuksella uusliberalistisen – ja samalla ekonomistisen – ihmiskäsityksen luonnollisuudesta on historiallinen taustansa. Ensinnäkin on tunnistettu se merkittävä vapauden alueen laajentuminen, minkä markkinayhteiskuntaan siirtyminen tiettyssä yhteiskuntien kehitysvaiheessa (alkujaan 1700- ja 1800-lukujen Britanniassa) on saanut aikaan. Tämän jälkeen kuin huomaamatta markkinatalouden vapautta on alettu pitää vapauden malliesimerkkinä: vapautuminen yhteiskunnan taholta

asetetuista eksplisiittisistä rajoituksista on ollut niin merkittävää, että ei ole tunnettu tarvetta kiinnittää huomiota markkinatalousjärjestelmän itsensä autoritaariseen luonteeseen. Näin markkinatalous on alkanut näyttäytyä sellaisena luonnollisen ja neutraalin toiminnan alueena, jota eivät määritä mitkään yhteiskunnalliset ehdot – ja jota ei siis ole syytä rajoittaa.

Ajatus ekonomistisen ihmiskäsityksen luonnollisuudesta on saanut myös eksplisiittisiä muotoiluja, joiden taustalla voidaan nähdä (enemmän tai vähemmän) tietoinen intentio oikeuttaa uusliberalistinen ihmiskäsitys vetoamalla sen luonnollisuuteen.

Robert Nozickin teoria ilmentää vaikutusvaltaisella tavalla tätä ajattelutapaa. Nozick ymmärtää vapauden käsitteen John Locken (1632–1704) ajatusten pohjalta. Locken mukaan vapaus ei ole (hobbesilaista) vapautta toimia omien mielihalujen mukaan, jolloin mikä tahansa yksilön toiminnan rajoittaminen tarkoittaisi vapauden rajoittamista. Lockelle vapaus on vapautta *luonnonoikeuden* puitteissa: yksilöllä on oikeus toimia siten kuin haluaa tiettyjen kaikkia ihmisiä koskevien yleisten oikeuksien puitteissa (esimerkiksi oikeus elämään). Näiden oikeuksien määrittämät rajoitukset yksilön toiminnalle (esimerkiksi fyysisen väkivallan kieltäminen) eivät Locken mukaan ole yksilön vapauden rajoituksia. Sen sijaan kaikki muut rajoitukset (esimerkiksi sananvapauden rajoittaminen) rajoittavat samalla yksilön vapautta.²⁷

Nozick muotoilee tämän Locken ajatuksen uudelleen. Nozickin mukaan toimintaamme rajoittavien yleisten oikeuseriaatteiden tulee nojata ajatukseen yksilön rajoittamattomasta *oikeudesta itseensä* (*self-ownership*). Esimerkiksi ajatukset yleisestä ja yhtäläisestä ihmisarvosta sekä ihmisestä päämääränä sinänsä ovat tämän ajatuksen ilmentymiä. Tämän lisäksi yksilön oikeus omaan itseensä pitää Nozickin mukaan sisällään oikeuden omiin kykyihin ja niiden mahdollistamiin saavutuksiin. Tämä puolestaan synnyttää rajoittamattoman omistusoikeuden (*property-ownership*) kaikkiin oman työn tuloksiin (esimerkiksi yritystoiminnasta saatavaan voittoon tai työstä saatavaan palkkaan). Sellaiset yksilön toiminnan rajoitukset, jotka palvelevat yksilön oikeutta omaan itseensä ja omaisuuteensa, ovat Nozickin mukaan yhteiskunnallisesti hyväksyttäviä rajoituksia eivätkä rajoita yksilön vapautta.

Toiminnan rajoitukset määräytyvät siis Nozickin mukaan yksilön oikeuksien kautta. Markkinatalouden kannalta erityisen tärkeä (yllä mainittuihin oikeuksiin liittyvä) oikeus on Nozickin painottama oikeus tavaroitten ja palveluiden vapaaseen vaihdantaan. Mikäli yksilöllä on omistusoikeus johonkin, on hänellä myös oikeus tehdä sille mitä hän itse haluaa (esimerkiksi myydä se).

Nozickin mukaan vain vapaan omistusoikeuden ja vapaan vaihdantaoikeuden tunnustava kapitalistinen yhteiskunta voi toteuttaa yksilön itsemääräämisen ihanteen. Vain minimaalinen valtio (*minimal state*), joka keskittyy fyysisen koskemattomuuden, omistusoikeuden ja vaihdantaoikeuden turvaamiseen, on Nozickin mukaan yhteensopiva inhimillisen vapauden kanssa. Esimerkiksi verotuksen avulla tapahtuva yksilön rahankäytön mah-

dollisuuksien kaventaminen sotii hänen itsemääräämisoikeuttaan ja vapauttaa vastaan. Nozickin mukaan yhteiskunnan tehtäväksi jääkin vain turvata se, mikä hänen mukaansa on jokaiselle yksilösubjektille moraalisesti tärkeintä – eli rajoittamaton oikeus itseensä ja omaisuuteensa.

Nozick luonnollistaa teoriansa ihmisen olemuksesta (rajoittamattomana oikeutena itseensä ja omaisuuteensa) vetoamalla perimmiltään 1600- ja 1700-lukujen lockelaiseen luonnonoikeusajatteluun. Nozickin mukaan ajatukset ihmisestä päämääränä sinänsä ja omistusoikeus ovat ihmiselle kuuluvia moraalisia ja siten luonnollisia – eli ei yhteiskuntien kehitykseen sitoutuneita – määreitä. Tältä pohjalta Nozick esittää myös teoriansa niistä yhteiskunnallisista rajoituksista, jotka ovat sallittuja ihmisluonnon asettamien ehtojen puitteissa.

Hayek esittää toisenlaisen tavan luonnollistaa uusliberalistinen ajattelutapa. Hayekin mukaan sellaiset yhteiskunnalliset instituutiot kuten oikeus ja omaisuus ovat syntyneet ihmisyhteisöissä yleisesti vallitsevien evolutiivisten voimien – eivät poliittisen suunnittelun – tuloksena. Tällöin esimerkiksi em. laillisuusperiaate, jonka mukaan valtiolle voidaan sallia pakkovaltaa vain oikeuden ja omaisuuden kaltaisten instituutioiden turvaamiseksi, toimii Hayekin mukaan vapauden turvaajana. Painottaessaan evolutiivista prosessia yllä mainittujen instituutioiden synnyssä Hayek ajattelee, että nämä instituutiot ovat syntyneet siinä mielessä luonnollisen prosessin kautta, että niitä ei voi nähdä esimerkiksi jonkin yhteiskunnallisen rakenteen (luokkayhteiskunnan tms.) kautta syntyneinä.

Nozickin ja Hayekin mukaan uusliberalistinen ihmiskäsitys ja sitä ilmentävät yhteiskunnalliset instituutiot ovat siis luonnollisia. Tätä ajatusta seuraten Harisalo ja Miettinen esittävät em. liberalistisen vastuuyhteiskunnan peruslakien olevan sellaisia, joista ihmiset ovat taipuvaisia kehittämään samanlaisia ajasta ja paikasta riippumatta. Heidän mukaansa ihmiset eivät valitse peruslakejaan, vaan peruslait valitsevat heidät. Siksi evoluution jalostamia peruslakeja voidaan pitää universaaleina.²⁸ Eräät taloustieteilijät menevät ajattelussaan pidemmälle. Teivo Teivaisen mukaan talousnobelisti Gary Becker ajattelee, että modernin taloustieteen käsitteisiin (mm. marginaalihyötyihin ja -kustannuksiin) perustuvat oletetut lainomaisuudet ovat päteviä analysoitaessa esimerkiksi avioliittoa, lasten hankkimista ja rikollisuutta.²⁹ Amartya Senin mukaan talousnobelisti George Stigler puolestaan ajattelee, että oman edun teoria (*self-interest theory*) on hallitseva, ei pelkästään taloudellisten ilmiöiden, vaan myös avioliiton, lasten hankkimisen, rikollisuuden, uskonnon ja muiden sosiaalisten käyttäytymismuotojen kodalla.³⁰ Uusliberalistisen ajattelutavan mukaan voimme siis erottaa enemmän tai vähemmän kattavan joukon lainomaisuuksia, joita inhimillinen oleminen ja ajattelu noudattavat.

Ihmislunnon laajempi ymmärrys

Näkemyistä uusliberalistisen ihmiskäsityksen ja sitä tukevien yhteiskunnallisten instituutioiden luonnollisuu-

desta ei voida hyväksyä. Se tulkinta, minkä esimerkiksi Nozick peruskäsitteilleen – kuten *self-ownership* – antaa, ei ole neutraali tulkinta näistä käsitteistä. Ei ole mitään suoraa ja ei-tulkinnanvaraista reittiä esimerkiksi (jo itessään monitulkintaisesta) itsemääräämisen käsitteestä rajoittamattoman omistusoikeuden käsitteeseen, saatikka sellaiseen uusliberalistiseen yhteiskuntajärjestykseen, jossa markkinataloudellinen ajattelu ulotetaan mahdollisimman laajalle, oikeudenmukaisuus ymmärretään menetelmällisenä oikeudenmukaisuutena ja valtiolla on vain yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä tehtävä. Myöskään Hayekin tapa luokitella osa yhteiskunnan instituutioista evolutiivisesti eli spontaanisti kehittyneiksi (kuten tietyt markkinainstituutiot) ja osa pakotetuiksi (kuten monet markkinoiden ohjaamiseksi kehitetyt instituutiot) ei kestä lähempää tarkastelua. Hayekin jako spontaanisti kehittyneisiin ja pakotettuihin instituutioihin ikään kuin yllättäen sopii yhteen uusliberalistisen yhteiskunnan vaatimusten kanssa. Ei kuitenkaan ole mitään syytä, miksi juuri uusliberalistiset, eikä vaikkapa sosiaalista oikeudenmukaisuutta tukevat instituutiot olisivat spontaanin (ei-pakotetun) kehityksen tulosta. Hayekin evolutiivinen teoria on selvästi tarkoitushakuinen ja siksi epäuskottava.³¹

Kuten edellä on todettu, kietoutuvat uusliberalistisen ihmiskuvan ongelmat sen käsitykseen yhteisöstä/yhteiskunnasta riippumattomasta *autonomisesta yksilöstä*. Autonomisen yksilösubjektin ongelmaa ovat tunnetusti valottaneet erilaiset marxilaisuuden versiot, mutta myös *post-moderni* kritiikki, joka tarjoaa toisenlaisen näkökulman kysymykseen subjektista ja sen konstituutiosta.

Tuija Pulkkinen mukaan subjekti/toimija rakentuu prosessissa tiettyjen yhteisössä vaikuttavien 'valtojen'³² tuotteena. Tämä rakentuminen ei Pulkkinen mukaan tule koskaan valmiiksi, vaan subjekti rakentaa itseään aina uudelleen omassa toiminnassaan. Subjektiksi muotoutuminen on Pulkkinen mukaan aina myös poliittinen prosessi: valtojen kautta rakentuneena yksilöt ovat poliittisesti merkityksellisten ehtojen määrittämiä (joskin arvostelukykyänsä kautta subjektit myös itse määrittävät poliittisia arvoja ja todellisuutta).³³

Uusliberalistisessa ajattelussa yksilöiden yhteisöllisen rakentuneisuuden kieltäminen ilmenee sen käsityksessä yksilöiden välisten *subteiden* luonteesta. Perimmiltään ja erityisesti poliittisella tasolla (ks. alla) uusliberalistinen ajattelu pohjautuu *sopimusteoreettiseen* oletukseen kahdesta autonomisesta ja tasa-arvoisesta osapuolesta, jotka solmivat keskenään erilaisia suhteita ja sopimuksia. Tämän näkemyksen ongelmallisuutta havainnollistaa Pulkkinen esiin nostama erottelu yksilöiden ulkoisten suhteiden ja sisäisten suhteiden välillä. Ulkoinen suhde ymmärretään tällöin suhteeksi, jossa yksilöiden identiteetti ei ole riippuvainen suhteesta toiseen yksilöön (Titius on viisaampi kuin Caius). Sisäinen suhde puolestaan on suhde, jossa suhteen osapuolet ovat toistensa ansiosta sellaisia kuin ovat (Paris rakastaa Helenaa).³⁴

Koska uusliberalistinen ajattelu toimii autonomisen yksilökäsityksen kautta, on sen käsitys ihmisten välisistä suhteista tässä luokittelussa selvästi ulkoinen suhde: so-

pimusten osapuolten identiteetin ei katsota määräytyvän sopimuksen teon kautta, vaan sopimus ymmärretään paikkana, jossa kahden autonomisen yksilön intressit kohtaavat. Tämänkaltaisten ihmisten välisten suhteiden kuvaus jättää kuitenkin monet inhimilliselle elämälle tärkeät suhteet määritelmänsä ulkopuolelle. Esimerkiksi ystävyys-suhteet eivät ole pelkästään instituutio, jossa kahden yksilön intressit kohtaavat. Sen sijaan ystävyys-suhde rakentaa siihen osallisten identiteettiä. Samassa merkityksessä perheen sisäiset suhteet rakentavat jäsentensä identiteettejä. Ylipäänsä erilaiset vapaaehtoiset yhdessä olemisen tavat perustuvat olennaisesti muulle kuin sopimusteoreettiselle käsitykselle ihmisten välisten suhteiden luonteesta.

On huomattava, että uusliberalistit itse eivät useinkaan kiellä muiden kuin sopimusteoreettisten suhteiden olemassaoloa (vaikka tätäkin näkemystä esiintyy). Voidaan esimerkiksi myöntää, että perheiden jäsenten välillä vallitsee erilaisia suhteita, tai myönnetään, että ihmisten välillä muutenkin esiintyy kaikenlaisia (esimerkiksi em. sisäisiä) suhteita. Tämän myönnytyksen *poliittinen* merkitys kuitenkin kumotaan. Samalla kun erilaisten suhteiden olemassaolo hyväksytään, huomautetaan, että näitä suhteita ei tule politisoida. Uusliberalistisen ajattelun mukaan ei-sopimusteoreettisten suhteiden olemassaoloa ei pidä huomioida yhteiskuntapolitiikassa siten, että niiden perusteella voitaisiin pohtia, mitä on 'hyvä elämä' ja tältä pohjalta asettaa vaikkapa rajoituksia talouden vapaalle toiminnalle. Uusliberalistisessa perinteessä muut kuin sopimusteoreettiset suhteet ovat aina tavalla tai toisella yksityinen asia, jota ei saa sekoittaa julkiseen alueeseen.

Voidaan sanoa, että siinä merkityksessä, missä ihminen käsitetään sopimuksia tekeväksi autonomiseksi subjektiksi, uusliberalistinen ajattelu tavoittaa jotakin ihmisenä olemisesta. Mitään tätä laajempaa se ei kuitenkaan voi tavoittaa.

Talounobelisti Amartya Senin monitahoinen näkemys inhimillisestä vapaudesta nostaa esiin uusliberalistisen ihmiskäsityksen yksipuolisuuden.³⁵ Taloudellinen vapaus ei Senin mukaan ole vapauden ensisijainen muoto eikä uusliberalismi yksinoikeutettu ajattelutapa. Sen liittyykin yhteen ajatukset vapaudesta, rationaalisuudesta ja 'hyvästä elämästä'. Vapauden ehtona on Senin mukaan kyky järjen käyttöön, joka antaa ihmiselle mahdollisuuden hahmottaa oman elämänsä suuntaviivoja. Koska Senin mukaan inhimillistä järkeä/rationaalisuutta ei tule samastaa pelkkään ekonomiseen rationaalisuuteen, vaan se tulee ymmärtää erityisenä järjen kriittisen käytön taitona, ei myöskään inhimillistä vapautta voi lähestyä pelkkänä vapautena toimia markkinoilla.

Senin mukaan vapauden tarkastelussa täytyykin kiinnittää huomio niihin yksilön valintoja ohjaaviin motiiveihin, jotka yksilön itsensä kannalta ovat hyväksyttäviä ja järkeviä. Näitä järjevän ajattelun ja toiminnan ehtoja on muitakin kuin negatiivinen vapaus toimia siten, että kukaan ulkopuolinen ei aseta toiminnalle esteitä. Esimerkiksi kyky rakentaa omaa arvomaailmaa ja suhteuttaa tämä arvomaailma ympäröivään yhteiskuntaan tai kyky

ymmärtää sitä, mitä on oma etu, konstituivat Senin mukaan yksilön vapautta. Sen lisäksi, että Sen tässä suhteessa painottaa yksilön kykyä omaehtoiseen ja kriittiseen järjenkäyttöön, kiinnittää hän huomiota myös koko siihen yhteiskunnalliseen kontekstiin, jossa ihminen toimii. Vain tiettyjen yhteiskunnallisten olosuhteiden – kuten perusturvallisuuden, riittävän tulotason ja terveyspalvelujen saatavuuden – vallitessa voi yksilö kriittisesti arvioida, valita ja toteuttaa omia päämääriään.

Myös taloustieteilijä ja rauhannobelisti Muhammad Yunus pyrkii irrottautumaan yksinkertaistavasta lähestymistavasta ihmiseen. Hänen mukaansa se tulkinta kapitalismista, jonka mukaan yrittäjät ovat yksilöllisiä ihmisiä, jotka pyrkivät liiketoiminnassaan vain voiton maksimoimiseen, eristää yrittäjät kaikesta poliittisesta, tunneperäisestä, sosiaalisesta, henkisestä ja ympäristöön liittyvistä ulottuvuuksista heidän elämässään. Erityisen ikävää Yunusin mukaan on se, että olemme tehneet parhaamme muuttaaksemme itsemme, niin tarkoin kuin mahdollista, yksilöllisiksi ihmisiksi, jotta vapaa markkinatalous saisi toimia sujuvammin.³⁶

Jotta tämäntyyppiset kommenttipuheenvuorot saisivat todellista merkitystä, täytyisi niillä olla poliittista ulottuvuutta. Juuri tämän mahdollisuuden uusliberalistit kuitenkin haluavat kieltää. Samalla kun on syytä ottaa vakavasti uusliberalistien esittämä institutionaalinen kritiikki valtiota (ja hyvinvointiyhteiskuntaa) kohtaan³⁷, tulee tämä kritiikki laajentaa koskemaan myös markkinainstituutioita ja niiden yhteiskunnallista vaikuttavuutta.

Ideologian paino

Uusliberalistinen ihmiskuva ja sen käsitys inhimillisestä vapaudesta eivät ole vapaat autoritaarisista piirteistä. Uusliberalistinen ajattelu ei esitä vain muodollista kuvaa ihmisestä, vaan sisällöllisen – ja poliittisesti merkityksellisen – näkemyksen siitä, mikä ihmisessä on olemuksellista, so. luonnollista. Tämä näkemys ihmisluonnosta ilmenee uusliberalistisen yhteiskunnan instituutioiden ja rakenteiden tasolla ja muokkaa ihmiskuvaa niiden puitteissa. Tästä syystä uusliberalistinen teoria on nähtävä eräänä positiivisen vapauskäsityksen ilmentymänä.

Sinänsä tukeutuminen positiiviseen vapauskäsitykseen ei tee uusliberalismista – sen enempää kuin mistään muustakaan ajattelutavasta – tuomittavaa. Toteutuneena poliittisena ohjelmalla jokainen ajattelutapa nimittäin aina synnyttää omanlaisensa yhteiskunnalliset käytännöt ja rakenteet, joiden kautta se vaikuttaa yhteisönsä ihmiskuvaan. Sitä vastoin mikä tahansa ajattelutapa (tahtoen tai tahtomattaan) johtaa yksipuoliseen ihmiskäsitykseen, jos se ei tunnusta omaa ideologista aspektiaan ja sen yhteiskunnallista vaikuttavuutta.³⁸

Viitteet

1. Myös markkinaliberalismin ja taloudellisen liberalismien käsitteitä käytetään samassa merkityksessä (ks. esimerkiksi Saastamoinen 1998).
2. Taloustieteilijä John Maynard Keynes (1883-1946) korosti valtion

- roolia markkinatalouteen olennaisesti liittyvien suhdannevaihte-
luiden säätelyssä.
3. Lagerspetz 2004, 92.
 4. Monet uusliberalistit kuitenkin suhtautuvat kriittisesti valtavirran taloustieteen eräisiin sisäisiin piirteisiin, kuten tiukkoihin muo-
toiluihin taloudellisesta rationaliteetista tai taloustieteen kykyyn
ennakoida tulevaa.
 5. On huomattava, että Adam Smithillä ei esiinny sitä (uusliberalis-
tista) tulkintaa 'näkyvästä kädestä', jonka mukaan kaiken-
laisten taloudelliseen toimintaan liittyvien rajoitusten poistami-
nen johtaa suotuisaan yhteiskunnalliseen kehitykseen. Smithin
mukaan esimerkiksi korkotaso tulee säädellä siten, että taloudelli-
nen pääoma ohjautuu hyödylliseen toimintaan (Smith 1981, II, iv,
15).
 6. Viittaan tässä yhteydessä sosialistisilla ajattelijoilla laajasti erilaisiin
Karl Marxin (1818–1883) ja hänen seuraajiensa teorioita ajattelus-
saan soveltaviin teoreetikoihin.
 7. Lopulta valtion katsottiin kuitenkin (periaatteessa) kuihtuvan
pois, kun yksilöt saavuttavat tietyn tiedostuksen asteen.
 8. Positiivisen ja negatiivisen vapauskäsitteen erottelu on peräisin
Isaiah Berlinin (1909–1997) maineikkaasta esseestä *Kaksi vapauden
käsitettä* vuodelta 1958 (laajennettu versio 1969) (ks. Berlin 2001).
Tämän jälkeen keskusteluun mahdollisuudesta määrittellä vapau-
den käsitettä ovat osallistuneet mm. Gerald MacCallum jr., Char-
les Taylor ja Quentin Skinner.
 9. Hayekin vapauskäsitteestä, ks. Hayek 1944, 1948, 1960, 1973,
1976 ja 1979.
 10. Ks. alla laillisuusperiaate (*rule of law*), jonka mukaan tekojen sal-
littavuuden/oikeudenmukaisuuden kriteeri on se, että ne eivät ole
vastoin kirjoitettua lakia.
 11. Friedman 1962, 15.
 12. Friedmanin vapauskäsitteestä, ks. Friedman 1962 ja Friedman,
Milton & Friedman, Rose 1980.
 13. Friedman 1962, 15.
 14. Harisalo & Miettinen 1999, 247.
 15. Harisalo & Miettinen 1999, 75.
 16. Harisalo & Miettinen 2004, 110.
 17. EVA 2004, 80.
 18. Lillrank, HS 3.10.2004.
 19. Piippo, HS 19.3.2004.
 20. Tiuri, HS 12.6.2005.
 21. Cohenin vapauskäsitteestä, ks. Cohen 1995, 1997 ja 2006.
 22. On huomattava, että Cohen itse liittyy vapauden tarkastelun
laajempaan kontekstiin eikä palauta sitä kysymykseen vapauden
(vapauden yksikköjen) kokonaismäärästä. Cohen pohtii esimer-
kiksi vapauden käsitteen suhdetta Robert Nozickin ajatukseen
yksilön rajoittamattomasta oikeudesta itseensä (*self-ownership*)
sekä tasa-arvon käsitteeseen.
 23. Ks. esimerkiksi Hayek 1973, 1976 ja 1979.
 24. Asettaessaan vapaan markkinatalouden yhteiskunnalliseksi ihan-
teekseen sitoutuvat uusliberalistit yleiseen taloudellis-rationaa-
liseen ajattelutapaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että he
edustaisivat jotakin tiettyä rationaalisen ajattelun koulukuntaa tai
että he eivät voisi olla kriittisiä jopa itse rationaalisuuden määritte-
lypyrkimyksiä kohtaan.
 25. Saastamoinen 1998, 207.
 26. Toisaalta voidaan vedota myös uusliberalistisen ajattelutavan *ratio-
naalisuuteen* vastakohtana tunteenomaisiksi mainituille – ja siten
huonosti perustelluille – muille lähestymistavoille. Rationaalisuu-
den ja tunteiden suhteesta talousajattelussa, ks. Haaparanta 2004.
 27. Nozickin vapauskäsitteestä, ks. Nozick 1974. Nozick on ehkä
tunnetuin ns. libertaristisen yhteiskuntateorian muotoilija, joskin
myöhemmin hän otti eräisyyttä tähän traditioon.
 28. Harisalo & Miettinen 1999, 75.
 29. Teivainen 1994, 15.
 30. Sen 1987, 18.
 31. Hayekin evolutiivisesta ajattelusta, ks. esimerkiksi Lagerspetz
2004.
 32. Pulkkinen (2003) viittaa vallan käsitteellään ajatukseen kaikkialla
läsnä olevista yksilöä konstituioivista yhteisöllisistä käytännöistä ja
rakenteista. Tässä suhteessa hän viittaa erityisesti Michel Foucaul-
tin (1926–1984) ajatteluun.
 33. Pulkkinen 2003, erityisesti s. 219,229,231 ja 238.
 34. Pulkkinen 2003, 98.
 35. Senin vapauskäsitteestä, ks. Sen 1985, 1987, 1999, 2002.
 36. HS 21.12.2006.
 37. Ks. esimerkiksi Harisalo & Miettinen 2004.
 38. Kiitokset Ville Lähteelle, Lauri Mehtoselle ja anonymille refe-
reelle artikkeliani koskevista hyödyllisistä kommentista.

Lehdet ja raportit

- EVA, *Suomen menestyksen eväät*. Yliopistopaino 2004.
Lillrank, Paul, *Helsingin Sanomat* (HS), 3.10.2004.
Piippo, Antti, *Helsingin Sanomat*(HS), 19.3.2004.
Tiuri, Martti, *Helsingin Sanomat* (HS), 12.6.2005.
Yunus, Muhammad, *Helsingin Sanomat* (HS), 21.12.2006.

Kirjallisuus

- Berlin, Isaiah, Kaksi vapauden käsitettä (Two Concepts of Liberty,
1969). Teoksessa *Vapaus, ihmisyyys ja historia*. Gaudeamus, Helsinki
2001, s. 44–102.
Cohen, G.A., *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge Uni-
versity Press, Cambridge 1995.
Cohen, G.A., The Structure of Proletarian Unfreedom. Teoksessa
Robert E. Goodin & Philip Pettit (toim.), *Contemporary Political
Philosophy*. Blackwell, Oxford 1997, s. 429–445.
Cohen, G.A., Are Freedom and Equality Compatible? Teoksessa Robert
E. Goodin ja Philip Pettit (toim.), *Contemporary Political Philoso-
phy*, Second Edition. Blackwell, Oxford 2006, s. 416–423.
Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*. The University of Chicago
Press, Chicago 1962.
Friedman, Milton & Friedman, Rose, *Free to Choose*. Penguin Books,
Harmondsworth 1980.
Haaparanta, Pertti, Hengeton raha ja rahaton henki? *niin & näin* no.
41, 2/2004, s. 11–15.
Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio, *Vastuuyhteiskunnan peruslait*. Tam-
pere University Press, Tampere 1999 (1995).
Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio, *Hyvinvointivaltio, Houkutteleva
lupaus vai karvas pettymys*, Tampere University Press, Tampere
2004.
Hayek, Friedrich, *The Road to Serfdom*. Routledge, London 1944.
Hayek, Friedrich, Individualism: True and False. Teoksessa *Individua-
lism and Economic Order*. The University of Chicago Press, Chi-
cago 1948, s. 1–32.
Hayek, Friedrich, *The Constitution of Liberty*. University of Chicago
Press, Chicago 1960.
Hayek, Friedrich, *Law, Legislation and Liberty*, Volume 1. University of
Chicago Press, Chicago 1973.
Hayek, Friedrich, *Law, Legislation and Liberty*, Volume 2. University of
Chicago Press, Chicago 1976.
Hayek, Friedrich, *Law, Legislation and Liberty*, Volume 3. University of
Chicago Press, Chicago 1979.
Lagerspetz, Eerik, Talouden moraalit, moraaliton talous ja F.A. Hayekin
uusliberalismi. Teoksessa Ilkka Kauppinen (toim.), *Moraalitalous*.
Vastapaino, Tampere 2004, s. 92–134.
Nozick, Robert, *Anarchy, State, and Utopia*. Basil Blackwell, Oxford
1974.
Pulkkinen, Tuija, *Postmoderni politiikan filosofia*. Gaudeamus, Tampere
2003.
Saastamoinen, Kari, *Eurooppalainen liberalismi*. Atena, Jyväskylä 1998.
Sen, Amartya K., Well-being, Agency and Freedom: The Dewey Lectu-
res 1984. *Journal of Philosophy* 82, 1985, s.169–221.
Sen, Amartya K., *On Ethics and Economics*. Basil Blackwell, Oxford
1987.
Sen, Amartya K., *Development as Freedom*. Oxford University Press,
Oxford 1999.
Sen, Amartya K., *Rationality and Freedom*. Harvard University Press,
Cambridge 2002.
Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of
Nations*, Volume I. Liberty Fund, Indianapolis 1981 (1776).
Teivainen, Teivo, Kansainvälinen valuuttarahasto ja globaalin harvain-
vallan pyhittäminen. *Politiikka* 36:1, 1994, s.11–29.